

УДК 343.1

О. О. Бондаренко,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6901-7298>*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто процесуальні форми використання спеціальних знань під час кримінального провадження. Сформульовано визначення спеціаліста, експерта та судової експертизи. Розроблено процесуальний порядок виклику спеціаліста для участі у кримінальному провадженні. Охарактеризовано сутність судової експертизи та наведено підстави її призначення. Проаналізовано форми залучення експерта до кримінального провадження, якими є звернення сторони кримінального провадження до експерта та доручення йому слідчим суддею чи судом проведення експертизи.

Ключові слова: спеціальні знання, форми використання спеціальних знань, спеціаліст, судовий експерт, судова експертиза, форми залучення експерта до кримінального провадження.

Постановка проблеми. Ефективне виконання завдань кримінального судочинства є неможливим без використання слідчим, прокурором та судом під час кримінального провадження спеціальних знань обізнаних осіб. Їх застосування надає можливість вирішити питання, що не належать до категорії правових і перебувають поза межами професійних знань указаних суб'єктів.

Аналіз чинного Кримінального процесуального кодексу України [1] дає можливість виділити такі процесуальні форми використання спеціальних знань під час кримінального провадження:

- 1) залучення спеціаліста (ст. 71 КПК України);
- 2) залучення експерта (ст. 69, 242–244, 332, 356 КПК України);
- 3) витребування й отримання висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2, 3 ст. 93 КПК України).

Результати аналізу слідчої та судової практики дозволяють стверджувати, що найбільш поширеними процесуальними формами використання спеціальних знань під час кримінального провадження є залучення спеціаліста чи експерта. А ознайомлення зі змістом положень чинного КПК України, що регламентують порядок залучення спеціаліста та експерта до кримінального провадження, дає можливість виокремити відповідні проблемні питання, які вимагають належного вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання участі спеціаліста, а також призначення та проведення судової експертизи у кримінальному процесі були предметом дослідження багатьох учених, таких як В. І. Гаєнко, Ю. О. Калінкін, В. М. Махов, Ю. К. Орлов, О. В. Селіна, М. Г. Щербаковський та ін. Незважаючи на це й урахування реформування кримінального процесуального законодавства України, процесуальний механізм реалізації вищевказаних форм використання спеціальних знань потребує подальшого дослідження й удосконалення.

Метою цієї статті є аналіз окремих питань використання спеціальних знань у кримінальному процесі, зокрема характеристика процесуального порядку залучення спеціаліста й експерта до кримінального провадження, а також формулювання пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Базовими положеннями, що регламентують участь спеціаліста у кримінальному провадженні, є норми ст. 71, 105, 360 КПК України. Так, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст може залучатись для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів чи креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування й судом під час судового розгляду.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Письмові пояснення спеціаліста, який брав участь у проведенні відповідної процесуальної дії, є додатками до її протоколу.

Під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань.

Як спеціалісти можуть запрошуватись незацікавлені у результатах провадження особи різних професій, які мають вищу чи середню освіту та систематичну підготовку за конкретною спеціальністю, а також досвід роботи у певній сфері виробництва, науки, культури чи ремесла. Особи, які його запрошують під час вирішення питання про залучення конкретного спеціаліста зобов'язані з'ясувати, чи має він відповідні спеціальні знання й чи не зацікавлений він у результатах провадження, а також перевіряти наявність підстав, що виключають участь спеціаліста в цьому провадженні [2, с. 226].

Вважається, що термін «спеціаліст» (ст. 71 КПК України) слід поширювати і на тих осіб, щодо яких у КПК України міститься вказівка на їх професійні ознаки та чиї спеціальні знання можуть використовуватись під час проведення процесуальних дій. Це перекладач (ст. 68), педагог, психолог, лікар під час проведення процесуальних дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1, 2 ст. 227, ч. 1, 3 ст. 354, ст. 491), психолог або педагог під час пред'явлення особи чи трупа для впізнання (ч. 8 ст. 228, ст. 230), судово-медичний експерт або лікар під час огляду трупа (ч. 1 ст. 238), судово-медичний експерт під час огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією (ч. 2–3 ст. 239), судово-медичний експерт або лікар під час проведення освідування особи (ч. 2 ст. 241).

Процедура виклику обізнаної особи для участі у кримінальному провадженні як спеціаліста повинна бути диференційованою. Виклик особи, яка не працює в певній установі, слід здійснювати повістю. Якщо ж обізнана особа, яка може бути залучена до участі в провадженні як спеціаліст, працює в певній установі, то її виклик повинен здійснюватися шляхом направлення керівнику цієї установи письмового доручення слідчого, прокурора чи судді про виділення звітти спеціаліста.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження та стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України).

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи (провадження), що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [3].

Г. М. Надгорний, М. Я. Сегай і Б. М. Ісакович стверджують, що вказане визначення відображує гносеологічний аспект: «дослідження ... на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів ...» та процесуальний, оскільки це дослідження виконується судовим експертом, тобто суб'єктом процесуальної діяльності, та його результати мають доказове значення у провадженні [4, с. 75–76].

У науковій літературі зазначається, що «судова експертиза – самостійний комплексний правовий інститут, який регулює, з одного боку, діяльність експерта в кримінальному, цивільному, адміністративному і господарському процесах, правову природу його висновку, а з другого – призначення експертизи, а також ставлення правоохоронних органів та інших учасників справи до експерта і його висновку. Діяльність експерта має подвійну природу. Передусім, це діяльність процесуального характеру, тому що експерт виконує завдання по справі (провадженні) за постановою особи слідчого, прокурора, ухвалою суду або інших осіб, що призначають експертизу. ... Експертиза це також дослідження, під яким розуміють вивчення об'єктом особою представлених йому об'єктів і матеріалів справи (провадження), виявлення, аналіз і порівняння їх якостей і ознак із застосуванням відповідних прийомів, методів і технічних засобів, оцінку і формування на підставі спеціальних знань відповідних висновків у вигляді відповідей на поставлені питання» [5, с. 63].

Підстави для призначення судової експертизи регламентуються у ст. 242 КПК України. Згідно з її положеннями експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Регламентація цього положення в КПК України є важливим кроком до завершення дискусії в науковій літературі щодо можливості призначення судової експертизи з приводу вирішення правових питань.

Слідчий або прокурор зобов'язані звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності чи обмеженої осудності;

4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб отримати ці відомості неможливо;

5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України;

6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру або шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Фактичною підставою для призначення експертизи є потреба в наукових, технічних або інших спеціальних знаннях, необхідних для вирішення певних питань у кримінальному провадженні. До спеціальних знань належать знання у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла та в інших окремих сферах людської діяльності.

Юридичною підставою для залучення експерта до кримінального провадження є відповідне процесуальне рішення слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду.

Спеціальні знання у відповідній галузі діяльності визначаються предметом експертизи. До спеціальних не належать загальновідомі та загальнодоступні наукові знання в галузі матеріального й процесуального права, якими повинні володіти слідчі, прокурори та судді. Саме тому закон прямо забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права [2, с. 620].

У статті 243 КПК України зазначається, що сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, зокрема за клопотанням сторони захисту чи потерпілого. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, серед іншого обов'язкової. Останнє положення є формою реалізації засади змагальності сторін і свободи в поданні ними своїх доказів. Натомість потерпілий права самостійно залучати експерта на договірних умовах для проведення експертизи не має.

Отримання висновку експерта є одним із способів збирання доказів у кримінальному провадженні. Тому слідчий чи прокурор, як правило, залучають експерта залежно від наявності для того підстав на свій розсуд, виходячи з конкретних обставин провадження й тих питань, на які має відповіді фахівець із певної галузі знань. Винятки становлять лише випадки, передбачені у ч. 2 ст. 242 КПК України, коли звернення до експерта є обов'язковим.

Заявити слідчому чи прокурору клопотання про залучення експерта на стадії досудового розслідування мають право потерпілий і сторона захисту (підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники).

Заявлене клопотання слідчий чи прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше 3 днів з моменту його подання та задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

Особі, яка заявила клопотання про залучення експерта, повідомляють про результати його розгляду. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання слідчим чи прокурором виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а в разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилається їй (ст. 220 КПК України) [2, с. 623].

У разі відмови слідчого або прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді. Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (ч. 1, 6 ст. 244 КПК України). Потерпілий можливості звертатися до слідчого судді з відповідним клопотанням також не має, що є прогалиною у кримінальному процесуальному законодавстві. Указана обставина свідчить про суттєве порушення прав потерпілого під час залучення експерта до кримінального провадження, про що вже зазначалось у літературі [6, с. 211].

Слід зазначити, що КПК України прямо не регламентує форму процесуального документа, яким експерт залучається до кримінального провадження стороною обвинувачення. Відповідь на це питання міститься у ч. 3 ст. 110 КПК України. Так, рішення слідчого чи прокурора приймається у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК, а також коли слідчий або прокурор визнають це за необхідне.

Що стосується процесуального порядку призначення експертизи під час судового провадження в суді першої інстанції, то суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК України, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. Також він має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо:

- 1) суду надано кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності;
- 2) під час судового розгляду виникли підстави, передбачені ч. 2 ст. 509 КПК України (ч. 1, 2 ст. 332 КПК України).

Участь експерта у кримінальному провадженні не обмежується проведенням судової експертизи. Так, стаття 356 КПК України регламентує процесуальний порядок допиту експерта в суді. За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту з метою роз'яснення висновку.

КПК України не регламентує процесуальний статус судового експерта під час допиту. Вважається, що судового експерта слід допитувати за правилами допиту свідка. Крім цього, допит судового експерта доцільно регламентувати також під час досудового розслідування.

Враховуючи вищевказане, доходимо **висновків**, що найбільш поширеними процесуальними формами використання спеціальних знань під час кримінального провадження є залучення спеціаліста та експерта.

Порядок участі спеціаліста у кримінальному провадженні має бути однаковим незалежно від його стадії.

Термін «спеціаліст» (ст. 71 КПК України) слід поширювати і на тих осіб, щодо яких у КПК України міститься вказівка на їх професійні ознаки та чий спеціальні знання можуть використовуватися під час проведення процесуальних дій.

Виклик особи, яка не працює в певній установі, слід здійснювати повісткою. Якщо ж обізнана особа, яка може бути залучена до участі в провадженні як спеціаліст, працює в певній установі, то її виклик повинен здійснюватися шляхом направлення керівнику цієї установи письмового доручення слідчого, прокурора чи судді про виділення звітти спеціаліста.

Формами залучення експерта до кримінального провадження є звернення сторони кримінального провадження до експерта та доручення йому слідчим суддею чи судом проведення експертизи.

Під час досудового розслідування сторона захисту може залучити експерта до кримінального провадження шляхом:

- а) заявлення клопотання стороні обвинувачення;
- б) самостійного залучення експерта на договірних умовах;
- в) звернення з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді.

На відміну від цього, потерпілий може залучити експерта до кримінального провадження лише шляхом заявлення клопотання стороні обвинувачення. Отже, перелік прав потерпілого під час залучення експерта до кримінального провадження потребує розширення.

Допит судового експерта доцільно регламентувати також під час досудового розслідування.

Таким чином, сформульовані висновки свідчать про актуальність подальшого проведення дослідження питань залучення спеціаліста та експерта до кримінального провадження.

Список бібліографічних посилань: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012. *Голос України*. 2012. 19 трав. № 90–91. **2.** Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с. **3.** Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 26.06.2017). **4.** Надгорний Г. М., Сегай М. Я., Ісакович Б. М.

Закон України «Про судову експертизу». *Право України*. 1999. № 2. С. 75–78.

5. Клименко Н. І., Біленчук П. Д. Судова експертиза в розслідуванні комп'ютерних злочинів як форма використання спеціальних знань // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 2 : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. / М-во юстиції України, Харків. наук.-дослід. ін-т суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса ; Акад. прав. наук України ; Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого ; редкол.: М. Л. Цимбал, М. І. Панов, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2002. С. 62–66.

6. Щербаковский М. Г., Торопов С. А. Нормативное регулирование использования специальных знаний в новом Уголовном процессуальном кодексе Украины. *Право і Безпека*. 2012. № 4 (46). С. 209–213.

Надійшла до редакції 04.09.2017

Бондаренко А. А. Отдельные вопросы использования специальных знаний в уголовном производстве

Рассмотрены процессуальные формы использования специальных знаний во время уголовного производства. Сформулировано определение специалиста, эксперта и судебной экспертизы. Разработан процессуальный порядок вызова специалиста для участия в уголовном производстве. Дана характеристика сущности судебной экспертизы и приведены основания ее назначения. Проанализированы формы привлечения эксперта к уголовному производству, которыми являются обращение стороны уголовного производства к эксперту и поручение ему следственным судьей или судом проведения экспертизы.

Ключевые слова: специальные знания, формы использования специальных знаний, специалист, судебный эксперт, судебная экспертиза, формы привлечения эксперта к уголовному производству.

Bondarenko O. O. Some issues of using special knowledge within criminal proceedings

The procedural forms of using special knowledge within criminal proceedings have been considered. They include the involvement of an expert, a specialist, the demand and receipt of findings of audits and acts of inspection.

The definition of a specialist, expert and forensic expertise has been formulated. It has been noted that the term "a specialist" should be spread to those persons whom the Criminal Procedural Code of Ukraine contains an indication of their professional characteristics and whose special knowledge may be used during the conduction of procedural actions. The procedure of involvement of a specialist in criminal proceedings has been developed.

The essence of a forensic expertise has been characterized; and the reasons for its appointment have been provided. The forms of involvement of an expert in criminal proceedings have been analyzed. Thus, they include the request of the party to the criminal proceedings to the expert and his authorization to conduct the examination by an investigate judge or a court.

It has been alleged that during the pre-trial investigation a defense party may involve an expert in criminal proceedings by: a) filing a motion to the prosecution party; b) the independent involvement of an expert on contractual terms; c) requesting with the

motion on the involvement of an expert to an investigating judge. The victim may on the contrary involve an expert in criminal proceedings only by filing a motion to the prosecution party. In this context, the list of victim's rights while involving an expert in criminal proceedings needs to be expanded. It is also advisable to regulate questioning of a forensic expert during the pre-trial investigation.

Keywords: special knowledge, forms of using special knowledge, specialist, forensic expert, forensic expertise, forms of involving an expert to criminal proceedings.

